

УДК 821.161.1-93.09:316.75

ЛАТЕНТНИЙ АТЕЇЗМ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ РАДЯНСЬКОГО ЧАСУ

Альона Романівна Бойчук
orcid.org/0000-0001-6316-2005
a.boychuk@chnu.edu.ua

*Кандидат філологічних наук, асистент
Кафедра зарубіжної літератури та теорії літератури
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Вул. Коцюбинського, 2, 58012, м. Чернівці, Україна*

Анотація. Висвітлюється стан зміни сприйняття естетичної загальнокультурної парадигми, що ґрунтується на відповідних ідеологічних партійних резолюціях радянських часів. Акцентується конфронтація соцреалізму, що на тепер постає завершеним феноменом та інтерпретується як версія масової культури, з модернізмом та авангардизмом (Д. Затонський). Увагу приділено тотально-ідеологічному спрямуванню мистецтва для дітей, коли дитина набуває статусу „державної власності”, а її свідомість через літературу формується в перспективі завуальованого атеїзму. Внаслідок цього творча авторська свідомість, „стерилізована” від релігійної домінанти, діє в ущільненому діапазоні текстів дитячої літератури, типологічно залежному від ідейного, тематичного та жанрового канону. Своєрідній ревізії підлягає знакова поема Едуарда Багрицького „Смерть піонерки”, сучасне прочитання якої радикально змінює її первісне рецептивне навантаження.

Ключові слова: соціалістичний реалізм, дитяча література, рецептивний потенціал тексту, ідеологія, атеїзм, Едуард Багрицький.

Соціалістичний реалізм – естетико-культурологічна парадигма, що постає сьогодні вже завершеним феноменом, відповідним попередньому періоду нашої історії, тому його досвід водночас виглядає вкрай актуальним та підсумковим. Мабуть, він є одним із найсуперечливіших періодів у культурі, оскільки досі не вщухають дискусії й виразно поляризуються умовиводи. Дослідження цієї епохи в різних гуманітарних площинах із метою виявлення її істинної специфіки та переоцінки стильових домінант останнім часом активізуються. Зокрема, Т. Гундорова пов’язує

пізньорадянський період з кітчем, коли останній „перетворився на емблему фальшивості соціалізму як утопії загальнолюдського братерства. Як антикітч, який іронізує над соцреалістичним кітчем, значною мірою складається альтернативна культура тоталітарної доби” [13, с. 236]. Л. Геллер та А. Боден, увиразнюючи позицію багатьох дослідників, зауважують, що соцреалізм є системою, якій притаманні уніфікація (естетичних прийомів і стилів як методу) та інтеграція всіх видів мистецтва [10, с. 289]. Вони вважають соцреалізм „художнім силовим полем” (образом), „естетичним дискурсом”, поетикою (формальні структури) з відповідними підсистемами [10, с. 290]. Х. Гюнтер виділяє чотири дискурси, що визначили соцреалістичний канон: ідеологія марксизму-ленінізму, літературно-політичний дискурс з відповідними „постулатами”, металітературний дискурс (конкретизує „художній метод”) і літературний дискурс як такий (стильові норми і заборони) [11, с. 281]. Відповідно до цього науковцем виокремлюються такі „життєві фази” соцреалістичного канону, як протоканон, канонізація, застосування канонізації, деканонізація, постканонічна стадія [11, с. 281–282].

Проблему естетичної цінності соцреалістичного продукту Є. Добренко пов’язав із нерозумінням „природи суб’єкта соцреалістичного виробництва” [14, с. 8]. Науковець акцентує на тому, що соцреалізм – це „не тільки канон”, а естетична система, програма якого зводилась до подолання модернізму шляхом „перестрибування” історії, сяганням домодерністської естетики [14, с. 9]. Звідси, допускається математичне визначення соцреалізму як „постмодернізм мінус модернізм” [14, с. 9]. Окрім того, з погляду цього автора, соцреалізм можна вважати процесом „радикальної творчості”: „виробництво самих виробників; це не тільки майстерня текстів, але й майстерня майстрів” [14, с. 15]. Прикметно, що до справжніх продуктів соцреалізму дослідник відносить не тексти, а *читачів і письменників*, оскільки вони є „творчістю життя” [14, с. 12]. Радянська література в такому разі являє собою читацький „відгук” на масовий характер цього методу: „читач не тільки формував соцреалістичну естетику *під* свій *горизонт очікування*, але й сам створював її, перетворюючись на радянського письменника” [14, с. 15]. У такому разі радянська культура вважається радикально зверненою до реципієнта [15, с. 11–12]. Вона, за Є. Добренко, спирається на формування та наявність

„масових смаків” читача, прагнучи „консервувати його *оптику сприйняття*” [15, с. 26].

У сучасному українському літературознавстві даний літературний метод здебільшого протиставляється креативним європейським напрямом, де форма домінує над змістом, а митець має грандіозну свободу для творчості: „Тоді як по наш бік від „залізної завіси” офіційне літературознавство створювало собі кумира з реалізму взагалі <...>, на Заході перші дві третини ХХ ст. спостерігали за мистецтвом модерністським, авангардистським” [17, с. 24–25], – підкреслював Д. Затонський, зауважуючи, що соціалістичний реалізм немає нічого спільного з мистецтвом, оскільки репрезентується постулатом абсолютно нав’язаним і „заквашеним на ідеології” [17, с. 4]. Питання про гостроту нав’язування мистецтвом соцреалізму певної ідеології та її наслідків і на сьогодні залишається ще не повною мірою розкритим. Як наголошується сучасними теоретиками, дана епоха з допомогою „аранжувальників сталінської історичної симфонії кращі книги своєї пори „заховала в стіл”, перекриваючи кисень найталановитішій літературній продукції і найбільш совісним письменникам, калічачи багато доль або характерів” [29, с. 75]. Метафорично руйнація творчої складової мистецтва цим методом інтерпретується як „намагання перетворити живе дерево літератури в телеграфний стовп, увінчаний лампочкою ідеології” [30, с. 5].

Значущою прикметою цього методу було те, що він нав’язувався послідовникам уже в завершеній концепції [20, с. 14], людина розглядалася як віддзеркалення всіх суспільних взаємовідносин [1, с. 12]. Поширеною була така інтерпретація методу: „Мистецтво соціалістичного реалізму ґрунтується не на поверховій правдоподібності, не на дрібній „правді”, а на правді великого історичного розвитку, всенародного діапазону” [31, с. 4]. У літературних текстах соціалістичного реалізму, начебто, „найбільш сильно, правдиво відбито істотні риси епохи соціалізму”, яка передбачає формування людини нового типу [31, с. 31]. Загалом, гуманістична спрямованість літератури соцреалізму відзначалася парадоксальністю своєї програми.

У зв’язку з дитячою літературою комуністична партія артикулювала кілька проблем, пов’язаних із літературною „соціалізацією”: 1) вдосконалення ідейно-художньої якості тексту; 2) боротьба за поліпшення оформлення та поліграфії книги; 3) вибір кращих книг у провідну ланку дитячої літератури [23, с. 27].

Вважаючи питання тематики і дитячої книги проблемою спрямування соціального виховання [12, с. 97], родоначальник соціалістичного реалізму М. Горький [3, с. 39] торкнувся й перспективи виховання молоді в період соцреалізму. „Наші діти, – писав він, – повинні виховуватися ще більш активними вождями світового пролетаріату. І для цього ми повинні озброювати їх з малих років усією силою знань, необхідних для спротиву консерватизму старого побуту, впливу відсталого міщанського середовища” [12, с. 32]. Отже, згідно з ідеями М. Горького, виховувати дітей означало активізувати їхню свідомість у революційному напрямку. Саме книги для дитячого читання вважалися „найбільш соціально дієвими: зміна моралі прямо пов’язана, – за висновком М. Литовської, – в тому числі і з набором прочитаних в дитинстві книг” [21, с. 26].

Досвід дитячої літератури суттєво доповнює уявлення про тенденції та ідеологічне наповнення парадигми соцреалістичної культури. Зокрема, одним із завдань сучасної теорії літератури залишається визначення сугестивного потенціалу цієї ідеології в конкретних межах літератури для дітей. Так, чеська дослідниця Є. Маленова, аналізуючи вплив радянської літератури на дитячу літературу колишньої Чехословаччини, висновує, що християнські мотиви з кола дитячого читання виводилися поступово [33, с. 124]. Натомість, вона виділила повторювані радянські символи-міфологеми у літературі для дітей: ідеалізований вождь (здійснює емоційний вплив на душу дитини); революція як символ нового справедливого світу; могутнє подолання людиною сил природи або патріотичний подвиг; перевиконання плану (читай: повна віддача сил суспільству) як ідеал для наслідування; створення в текстах образів ворогів народу; пролетарський інтернаціоналізм; культ щасливого піонера [33, с. 126–128]. Таким чином, створювалася парадигма масової літератури для дітей у новому суспільстві. Дитяча література в такому контексті брала на себе важливу функцію – формування нового ідеологічно підготовленого покоління.

Із приводу ідеологічно-сугестивного потенціалу дитячої літератури означеної епохи, її завдання активно впливати на світогляд молодого покоління концептуальну думку висловив історик А. Фатєєв: „Дитяча література дидактична, пропагує певний спосіб життя і думок. Оскільки дітям і підліткам властиво шукати ідеал для наслідування, яскраві художні образи залишають в їхніх

душах незабутній слід” [28]. Такі особливості дитячої рецепції, її незахищеність від психологічного маніпулювання, неспроможність ставити специфічні бар’єри на пропаганду нової ідеології – усе це радянська влада активно експлуатувала [18, с. 25]. Радянська педагогічна теорія послідовно намагалася спростувати біогенетичну теорію наслідування дитиною родових рис за рахунок ідеї „зразкового виховання”.

Якщо „перевиховання” дорослого читача було доволі спірним моментом, то виховання дитини нового кшталту здійснювалося інтенсивно й результативно, зокрема, як відмічає Є. Добренко, „дитяче читання після революції було замінено воістину революційним радикалізмом” [14, с. 68]. Коло дитячого читання формували специфічні фактори. Передусім це були цензорські прагнення влади, домашнє читання, індивідуальні дитячі читацькі уподобання, вимоги шкільних програм тощо. Відповідно, „дитяче читання відображало весь спектр читання дорослого” [14, с. 69]. За зауваженням згаданого аналітика, „радянська теорія дитячого читання розвивала модель перманентного виховання-перевиховання, коли (пере) вихований повинен був (пере) виховувати інших” [14, с. 74].

Одним із принципів Головного управління у справах літератури і видавництва був дозвіл видавати лише таку дитячу та юнацьку літературу, яка підтримує комуністичний вишкіл [8, с. 71]. Політика уряду поширювалася й на письменників. Уже у 1920 р. створено відділ пропаганди та агітації ЦК РКП (б), а згодом Раднарком прийняв декрет про створення Головного політико-просвітнього комітету під головуванням Н. Крупської, яка виступила не тільки генератором ідеологічно заангажованої дитячої літератури, але й „продуктивним теоретиком”. Проблеми обговорювалися на зборах найвищого рангу (приміром, 19 січня 1936 р. відбулося 1-ше засідання по дитячій літературі при ЦК ВЛКСМ [2, с. 25]). Автор дитячої книги повинен знати дитину, закликають у цей час ідеологи. Пропонується для поліпшення дитячої літератури „забезпечити необхідні організаційні умови” [2, с. 17], об’єднатися разом не тільки дитячим письменникам, але підключити до цієї справи всіх радянських класиків, які недооцінили цю сферу словесності [2, с. 15]. Для успішного вдосконалення соціалістичного виховання рекомендувалося збільшити кількість книг про батьківщину, історію, біографії

відомих людей (насамперед К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна) [2, с. 24–25].

У 30-х рр. ХХ ст. значно активізувалась полеміка навколо літератури для дітей та юнацтва. Проте критика радянської доби завжди говорила з натхненням про досягнутий рівень: „Створено дитячу літературу, рівної якій не знає поки що жоден інший народ. Уперше в історії подолано відрив дитячої літератури від загальної. Але при цьому дитяча література не втратила своєї автономії” [23, с. 4]. Зразками були М. Горький, В. Маяковський, Д. Бедний, О. Серафимович.

Український важливий момент: нова ідеологія потребувала руйнації попередньої традиції. Отож закономірною була боротьба з паростками старої культури. Наприклад, згідно з документами, у 30-х рр. була викрита „антирадянська група дитячих письменників”, які нібито „захопили” видання літератури для дітей і, прикриваючись жанром нісенітниць, реалізовували містико-ідеалістичні установки (зокрема, О. Введенський, О. Туфанов) [8, с. 163]. Таких ворожих „справ”, що поетизували культуру „буржуїнів”, були сотні. Під цей каток потрапила й казка. Сьогодні ніхто не заперечує того, що казка є найбільш життєвим і найбільш архаїчним жанром, „з якого починається художня словесна творчість” [25, с. 6]. Однак на той час окремим питанням стала ідеологічна атака на казку, пропаганда проти текстів казкового характеру проводилася на державному рівні.

В Україні в руслі цієї доктрини помітною ідеологічною акцією була нарада при ЦБ КДР 1929 р., матеріали якої під назвою „Ми проти казки” (1930) широко розповсюджувалися. Йшлося про заборону казкових сюжетів (як елементів буржуазної культури) не лише в школі, а й удома, оскільки, як наголошувалося, „на фронті дитячої літератури розгорнулася в останній час запекла боротьба проти напіврелігійної казкової чортівні за нову, реалістичну, радянську дитячу книжку” [19, с. 4]. Казка оголошувалася особливо шкідливою для молодшого віку. Більшість доповідей згаданої наради 1929 р. була скоріше риторичною, ніж аргументованою, позбавленою фактографічного матеріалу й конкретних прикладів.

Логічним наслідком подібних дискусій стало ухвалення постанови „Про видання дитячої літератури” (1933), що вплинула на всю стратегію дитячої літератури радянського періоду. „Лабораторіями” цієї літератури вважались такі журнали, як „Новий Робінзон”, „Барабан”, „Піонер”, газета „Піонерська правда” [18,

с. 46]. Згодом Видавництво дитячої літератури (Детиздат) вирішило збільшити випуски книг у серіях „Бібліотека школяра”, „Бібліотека пригод”, „Оповідання іноземних письменників”, до яких залучалися тексти Ж. Верна, Майн Ріда, Д. Свіфта, Ч. Діккенса, Стендаля, Г. Флобера, А. Франса [7, с. 211–213].

Як бачимо, дитяча література ставала значущим „елементом довготривалої пропаганди”, хоча, водночас, за зауваженням А. Фатєєва, вона виконувала й терапевтичну функцію [28], завдяки появі у 40-х рр. вартісних художніх текстів Л. Кассіля, М. Носова, Ю. Сотніка, Р. Фраєрмана. Особливої популярності на загальнорадянському просторі набули тексти для дітей А. Барто, С. Міхалкова, Ю. Коринца, В. Медведєва, Ю. Ковалєва, Я. Акіма, А. Ліханова, М. Зверєва, Н. Дубова, В. Катаєва, Є. Нечаєва [23, с. 34]. Але не слід забувати про існування цензури, через яку проходили їхні тексти – видалялося все „шкідливе” для формування людини нової свідомості.

У період соцреалізму завдання атеїстичного виховання ставилося доволі гостро, оскільки комуністами не визнавався не тільки Бог, але й будь-які прояви духовного досвіду загалом. У цьому контексті питання про дитину як віруючу особистість для влади було підконтрольним. Дитинство ще з часів Августина Блаженного, за словами Митрополита Київського Володимира (Сабодана), мало свою християнську традицію [22, с. 9–14], тому цю багатовікову духовну спадщину виховання було надзвичайно важко знищити одномоментно. За радянських часів церква вважалася „гонителем розкольників і єретиків”, опорою ідеології кріпосництва, знаряддям залякування та обману, антагонізму, капіталізму, зради [27, с. 115]. На початку 60-х рр. О. Білецький мав доручення від політбюро проаналізувати більше 120 зразків антирелігійних книг, брошур, газетних статей. Учений відзначив їхній украй низький рівень та примітивну риторичність. Спільним знаменником для таких текстів академік визначив відсутність доказів про воскресіння Христа (питання про існування Бога загалом) [6, с. 94]. Він наголошував, що „союз безбожників” не здатний до дискусії з серйозними вченими-богословами [6, с. 100]. Ця розвідка О. Білецького може слугувати прикладом інакшого погляду на атеїстичну літературу навіть в умовах соцреалістичної доби.

Частиною дослідників відмічається замаскована амбівалентність ідеологічного впливу на дитину: з одного боку, він був атеїстичним

(школа), з іншого – міг зберігати релігійну спрямованість (сім'я), а як наслідок продукувалося бінарне ставлення до Бога [4, с. 54]. Як підкреслює М. Антімонов, „зрештою виходив незрозумілий сплав образу ідей памолоді, свого роду подвійна віра в двох різних богів – Сталіна і Христа – бога нового і Бога старого, який для зовнішнього світу поступово відмирав, але у внутрішньому світі підлітків продовжував існувати” [4, с. 57]. Однак атеїстична ідеологія підступно проникала у свідомість дітей не тільки через мистецтво, а й через подекуди штучні торжества. Такі святкування майже завжди употужнюються подарунками, гуляннями, костюмами – всім тим, що імпонує дитячій наївній свідомості.

Процес знакової заміни християнських свят на державні описала Є. Житкова. В ідеологічній версії Пасха перетворювалася на першотравень, День Святої Трійці – на свято російської берези, масляна – на проводжання російської зими, День ангела – на День народження, хрещення – на реєстрацію в будинку дитяти, вінчання – на весілля, освячення дому – на новосілля [16]. Найвпливовішою субституцією (заміна, підстановка) у контексті виховання й формування дітей стало святкування Нового року в останній тиждень Різдвяного посту. Окрім того, атрибутом цього свята виступила ялинка із символічними радянськими прикрасами – наприклад, у вигляді льотчика, космонавта, кукурудзи тощо) [16, с. 414]. У такий спосіб відбувалося витіснення релігійних парадигм зі свідомості тогочасних дітей.

Відповідно, основний акцент в антирелігійній реалізації соціалістичних ідей робився на молоді, позаяк у перспективі накреслювалася формування „нової людини” [26, с. 115]. Найпершу роль в атеїстичному вихованні виконувала, звичайно, школа, де „замість релігійного стали формувати марксистсько-ленінський світогляд, тобто показувати „антинаукову” і „реакційну” сутність релігії” [4, с. 52]. Між школою і церквою закладалася конфліктна основа, до якої спонукали провладні структури [32, с. 207]. За словами М. Антімонова, було три фундаментальні шляхи у „виведенні” людини нової генерації: „формування патріотичних почуттів <...>, позбавлення нового покоління старих ціннісних установок в особі Бога <...> та виховання любові і поваги до існуючого режиму” [4, с. 48]. У такій ситуації навіть видатні письменники брали на себе роль ідеологів. Так, М. Горький проголосив релігію безфункціональною казкою та легендою [12, с. 105], дозволивши собі таку сентенцію: „...наш *атеїстичний час*,

підсміюючись над біблійною легендою, вважає, що бог – це псевдонім людської дурості. Деякі вільнодумці навіть стверджують, що бог сучасної буржуазії – президент поліції. Я недостатньо обізнаний в богословських науках, і мене не цікавить філософічне питання про зміну сутності неіснуючого” [12, с. 205].

Атеїстична ідеологія втручалася, насамперед, у тематику дитячої літератури соцреалізму. Одним із найяскравіших зразків у цьому сенсі була й залишається поема російського поета, перекладача й драматурга Едуарда Багріцького (Дзюбіна) (1895–1934) „Смерть піонерки” (1932), що ґрунтувалася на реальних подіях. За радянських часів, з позицій колишньої ідеологічної платформи, вона отримала надзвичайно високу позитивну оцінку критики. Героїзація образу помираючої Валентини в часи соцреалізму сприяла закріпленню у свідомості сприймачів беззаперечності її атеїстичного „подвигу”. Рецептивний потенціал тексту передбачає певний сугестивний ресурс, що реалізується завдяки стилістичним особливостям тексту: це фонетичні й синтаксичні повтори: алітерації ([*v*], [*c*], [*p*]), анафори („*Пионеры*”, „*Почему*”), лексичні повтори („*Спать. Спать. Спать*”, „*Трубы. Трубы. Трубы*”), варійовані звертання-дублети імені дівчини (*Валя, Валентина, Валенька, Валюша*), паралелізми, а також різноманітний ряд риторичних питань та окликів. Бравурний пафос тристопного хорєя поеми „Нас водила молодость”, що стала відомою піснею, для сучасного читача постає трагічним контрастом до марних материнських страждань:

Двери открываются.
(Спать. Спать. Спать.)
Над тобой склоняется
Плачущая мать:
Валенька, Валюша!
Тягостно в избе.
Я крестильный крестик
Принесла тебе.
Все хозяйство брошено,
Не поправишь враз,

Грязь не по-хорошему
В горницах у нас.
Куры не закрыты,
Свиньи без корыта;
И мычит корова
С голоду сердито.
Не противься ж, Валенька,
Он тебя не съест,
Золоченый, маленький,
Твой крестильный крест
[5, с. 8–10].

Насправді в поемі Е. Багріцького художньо відтворено злякисність впливу нової атеїстичної ідеології: хвора на скарлатину дівчинка помирає, перед смертю відштовхнувши материнську руку

з рятівним хрестиком. Зауважимо, що за нинішніх реалій рецептивна вага поеми загострилася у зворотньому плані. Так, аналіз твору студентами-філологами (ЧНУ імені Юрія Федьковича, 5 курс) виявив бурхливу негативну реакцію на цей трагічний наслідок впливу ідеологічних переконань на свідомість підлітка (75% аудиторії). Сьогодні цей текст більшістю радикально не сприймається. Найбільше респонденти були шоковані фінальною кульмінацією:

Тихо подымается,
Призрачно-легка,
Над больничной койкой
Детская рука.
„Я всегда готова!” –
Слышится окрест.

На плетеной коврик
Упадает крест.
И потом бессильная
Валится рука
В пухлые подушки,
В мякоть тюфяка [5, с. 18].

Отже, партійна стратегія соціалістичного реалізму активно й жорстко проводила свою виховну практику: починаючи від літератури для дітей, яка потерпала не тільки від ущільнення жанрового спектра, а й від селекції потрібних дитині тем, мотивів, образів. Така дитяча література втрачала не лише свою креативну самобутність, але й мислячого адресата. Вона ставала потужним інструментом тотальної ідеологізації суспільства, її світоглядною програмою було очищення свідомості юного покоління від віри в Бога.

Попри той факт, що ідеологія соціалістичного реалізму, як підкреслювалося, прагнула „стерилізації” авторської свідомості від релігійної домінанти, у випадку окремих дитячих класиків – Агнії Барто (1906–1981), Самуїла Маршака (1887–1964), Миколи Носова (1908–1976), Корнія Чуковського (1882–1969) – можна було побачити відносну „умовність” щодо наслідування принципів соцреалістичного методу, особливо його атеїстичної ноти. Саме відхилення від радянського стандарту дитячої літератури разом із високою багатоплановою художністю забезпечило текстам згаданих авторів життя у „великому часі”.

1. *Александрова Л. П.* Історизм літератури соціалістичного реалізму / Л. П. Александрова. – К. : Тов-во „Знання” Української РСР, 1976. – 47 с.

2. *Андреев А. А.* О детской литературе. Речь секретаря ЦК ВКП (б) на 1-м совещании по детской литературе при ЦК ВЛКСМ 19 января 1936 г. / А. А. Андреев. – М. : Партиздат ЦК ВКП(б), 1986. – 25 с.
3. *Анисимов И. И.* Русская классика и социалистический реализм / И. И. Анисимова // Правда. – 1976. – № 24. – 47 с.
4. *Антимонов М. Ю.* Формирование мировоззрения советских подростков второй половины 1930-х гг. / М. Ю. Антимонов // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2010. – Т. 5. – № 3. – С. 48–59.
5. *Багрицкий Э.* Смерть пионерки / Э. Багрицкий. – М. : Молодая гвардия, 1961. – 32 с.
6. *Белецкий А. И.* Воскресение Христово: некоторые замечания по поводу атеистической литературы последних лет / А. И. Белецкий // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. А. Р. Волков. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 9(66). – С. 93–105.
7. *Брандис Е.* От Эзопа до Джанни Родари. Зарубежная литература в детском и юношеском чтении : очерки / Е. Брандис. – М. : Дет. лит., 1980. – 446 с.
8. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) – ВКП(б), ВЧК – ОГПУ – НКВД о культурной политике. 1917–1953 гг. / под ред. акад. А. Н. Яковлева ; сост. А. Артизов, О. Наумов. – М. : Международный фонд „Демократия”, 1999. – 872 с.
9. *Воробьев И. С.* Соцреализм как „третья эстетика” в художественной культуре СССР 1920-х годов / И. С. Воробьев // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики: в 3 ч. – Тамбов : Грамота, 2012. – № 12 (26). – Ч III. – С. 45–48.
10. *Геллер Л.* Институциональный комплекс соцреализма / Л. Геллер, А. Боден // Соцреалистический канон / Под ред. Ханса Гюнтера и Евгения Добренко. – СПб. : Гуманитарное агентство „Академический проект”, 2000. – С. 289–319.
11. *Глоцер В.* Он „великий умывальник, знаменитый Мойдодыр” / В. Глоцер // Жизнь и творчество Корнея Чуковского. – М. : Дет. лит., 1978. – С. 44–54.
12. *Горький М.* Собр. соч. : в 30 т. Т. 27. Статьи, речи, приветствия 1933–1936 / М. Горький. – М. : Госиздат, 1953. – 589 с.
13. *Гундорова Т.* Кітч і Література. Травестії / Т. Гундорова. – К. : Факт, 2008. – 284 с.
14. *Добренко Е.* Формовка советского писателя. Социальные и эстетические истоки советской литературной культуры / Евгений Добренко. – СПб. : Академический проект, 1999. – 557 с.
15. *Добренко Е.* Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы / Евгений Добренко. – СПб. : Академический проект, 1997. – 321 с.

16. *Жидкова Е.* Советская гражданская обрядность как альтернатива обрядности религиозной / Е. Жидкова // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. – 2012. – № 3–4. – С. 408–429.
17. *Затонский Д. В.* Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Д. В. Затонский ; [худож. оформитель А. С. Юхтман]. – Харьков : Фолио, 2000. – 256 с.
18. *Кон Л.* Детская литература в годы гражданской войны / Л. Кон – М. ; Л. : Детгиз, 1953. – 40 с.
19. *Крупская Н. К.* О детской литературе и детском чтении. Статьи и высказывания / Н. К. Крупская. – М. : Детгиз, 1954. – 76 с.
20. *Литовская М. А.* Социалистический реализм в литературе XX века / М. А. Литовская // Филологический класс. – 2008. – № 19. – С. 14–21.
21. *Литовская М. А.* „Время всегда хорошее”: социальная психология для современного подростка / М. А. Литовская // Детская литература сегодня : сб. науч. ст. – Екатеринбург : УрГПУ, 2010. – С. 25–34.
22. Митрополит Киевский и всея Украины Владимир. Духовный смысл детства и старости: опыт христианского осмысления // Детство в христианской традиции и современной культуре / Владимир, Митрополит Киевский ; сост. К. Б. Сигов. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 576 с.
23. *Мотяшов И.* Восхождение (Коммунистическая партия и детская литература) / И. Мотяшов // Детская литература : сб. статей. – М. : Дет. лит., 1976. – С. 3–39.
24. *Павличко С.* Теорія літератури / С. Павличко ; передм. Марії Зубрицької. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 679 с.
25. *Сабат Г.* Казки Івана Франка: особливості поетики. „Коли ще звірі говорили” / Г. Сабат. – Дрогобич : Коло, 2006. – 364 с.
26. *Синанов Б. А.* Некоторые аспекты антирелигиозного воспитания молодежи северной Осетии в 1920–1930-е гг. / Б. Синанов // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2011. – № 9. – С. 114–119.
27. *Синельников С. П.* „Орудие царско-помещичьего и буржуазного гнета”: основы антирелигиозного образования в советской школе в 1927–1929 гг. / С. Синельников // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России. – 2010. – № 3. – С. 110–120.
28. *Фатеев А. В.* Сталинизм и детская литература в политике номенклатуры СССР [Электронный ресурс] / А. В. Фатеев. – М. : МАКС Пресс, 2007. – 352 с. – Режим доступа : <http://psyfactor.org/lib/detlit.htm>.
29. *Червинская О. В.* Акмеизм в контексте Серебряного века и традиции : монография / О. В. Червинская. – Черновцы : Рута, 1997. – 272 с.
30. *Червинская О. В.* Пушкин, Набоков, Ахматова: метаморфизм русского лирического романа : монография / О. В. Червинская. – Черновцы : Рута, 1999. – 152 с.
31. *Шаблювський Є. С.* Соціалістичний реалізм і світова культура / Є. С. Шаблювський. – К. : Знання, 1973. – 59 с.

32. Шевченко В. А. Советская школа: переход от безрелигиозного воспитания к антирелигиозному (1927–1929 гг.) / В. Шевченко // Новый исторический вестник. – 2007. – № 16. – С. 207–213.
33. Malenova E. Советская идеология и чехословацкая детская литература (на материале журнала Mateřídouška) / Eva Malenova // Litteraria Humanitaris. XIV Problemy poetiky. – Brno : Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2006. – S. 123–129.

ЛАТЕНТНЫЙ АТЕИЗМ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ СОВЕТСКОГО ВРЕМЕНИ

Алёна Романовна Бойчук

orcid.org/0000-0001-6316-2005

a.boychuk@chnu.edu.ua

Кандидат филологических наук, ассистент

Кафедра зарубежной литературы и теории литературы

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Ул. Коцюбинского, 2, 58012, г. Черновцы, Украина

Аннотация. Рассматривается состояние изменения восприятия эстетической общекультурной парадигмы, основанной на соответствующих идеологических партийных резолюциях советских времен. Акцентируется на конфронтации соцреализма, который на данный момент считается завершенным феноменом и интерпретируется как версия массовой культуры, с модернизмом и авангардизмом (Д. Затонский). Внимание уделяется тотально идеологическому направлению искусства для детей, когда ребенок получает статус „государственной собственности”, а его сознание с помощью литературы формируется в перспективе завуалированного атеизма. В результате, творческое авторское сознание, „стерилизованное” от религиозной доминанты, действует в уплотненном диапазоне текстов детской литературы, типологически зависимом от идейного, тематического и жанрового канона. Своеобразной ревизии подлежит знаковая поэма Эдуарда Багрицкого „Смерть пионерки”, современное прочтение которой радикально меняет ее первоначальную рецептивную нагрузку.

Ключевые слова: социалистический реализм, детская литература, рецептивный потенциал текста, идеология, атеизм, Эдуард Багрицкий.

LATENT ATHEISM OF THE SOVIET-ERA CHILDREN'S BOOKS

Alyona Boychuk

orcid.org/0000-0001-6316-2005

a.boychuk@chnu.edu.ua

The Department of World Literature and Theory of Literature

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

2 Kotsiubynskiy Street, 58012, Chernivtsi, Ukraine

Abstract. The article treats the status of the change of aesthetic general cultural paradigm in the period of socialist realism, which raises as completed phenomenon and is interpreted as a version of popular culture (Tatiana Sverbilova), or “artistic force field” (Leonid Geller, Antoine Bodin) with the kitsch basis of the “politicization of aesthetics” (Tamara Hundorova), on the basis of their respective ideological party resolutions of Soviet times. The confrontation with social realism with the modernism and avant-garde (Dmitry Zatonsky) is accentuated. Maria Litovska notices that in totally-ideological tendency of art when the child has acquired the status of State property, her consciousness through literature was formed in perspective of latent atheism. Literature was changed into “long-term propaganda element” (Andrei Fateev). As a result, the range of texts of children’s literature suffered from the ideological, thematic and genre compression, those “atheistic times” the “atheists union” generated a faith in the original “worshipping” of Joseph Stalin. Party strategy of socialist realism began its practice actively and rigidly, basing on literature for children, which suffered not only from the compression of the genre spectrum of texts, but also from the selection of the necessary to a child themes, motifs, images. This children’s literature lost not only its creative originality, but also a thinking recipient. It became a powerful tool of total ideologization of society, by its world outlook program, first of all, depriving the younger generation of faith in God. The poem by Eduard Bagritsky “Death of Pioneer” is analyzed as a typical example of such an ideologization. The poem was based on real events, the renunciation of God appears highest feat. In Soviet times, from the position of former ideological platform, the poem has received extremely appreciation. The heroization of the image of the dying Valentina in the times of socialist realism has contributed to strengthening in the consciousness of recipients her implicit atheistic faith. The suggestive resource of the text is reinforced by phonetic and syntactic repetitions: alliterations, anaphoras, lexical repetitions, variated duplicate address of the girl’s name, parallelisms, as well as a number of rhetorical questions and calls. Bravura pathos of trochee trimeter poem “Youth Guided Us”, which became the famous song, tragically contrasts with the suffering of girl’s mother. Despite the fact that the ideology of socialist realism aspired to “sterilize” the author’s consciousness of the religious dominants in the case of other children’s classics – Agniya Barto, Samuil Marshak, Nicholay Nossov, Korney Chukovsky, refusing to accept the principles of the method, especially total atheism, deviation from the Soviet standard of art for children, provided their lyrics (of course, along with high artistic value and diversification), by the ability to move from contemporaneity to the space of “great time”.

Key words: Socialist realism, children's literature, ideology, atheism, Edward Bagritsky.

References

1. Aleksandrova L. P. *Istoryzm literatury sotsialistichnoho realizmu* [Historicism literature of socialist realism]. Kyiv, 1976, 47 p. (in Ukrainian).
2. Andreev A. A. *O detskoj literature* [About children's literature]. Moscow, 1986, 25 p. (in Russian).

3. Anisimov I. I. Russkaia klassika i sotsialisticheskii realizm [Russian classics and socialist realism]. *Pravda*, 1976, no. 24, 47 p. (in Russian).
4. Antimonov M. Iu. Formirovanie mirovozzreniia sovetskikh podrostkov vtoroi poloviny 1930-kh gg. [Outlook formation of Soviet teenagers during the second half of 1930 s.]. *Istoricheskaia i sotsial'no-obrazovatel'naia mysl'*, 2010, vol. 5, no. 3, pp. 48–59. (in Russian).
5. Bagritskii E. *Smert' pionerki* [Death pioneers]. Moscow, 1961, 32 p. (in Russian).
6. Beletskii A. I. Voskresenie Khristovo: nekotorye zamechaniia po povodu ateisticheskoi literatury poslednikh let [Christ's resurrection: several comments about atheistic literature of the past years]. *Pitannia literaturoznavstva*, 2002, no. 9(66), pp. 93–105. (in Russian).
7. Brandis E. *Ot Ezopa do Dzhanni Rodari. Zarubezhnaia literatura v detskom i iunosheskom chtenii : ocherki* [From Aesop to Gianni Rodari. Foreign literature in childhood and youthful reading: sketches]. Moscow, 1980, 446 p. (in Russian).
8. *Vlast' i khudozhestvennaia intelligentsiia* [Power and artistic intelligentsia]. Moscow, 1999, 872 p. (in Russian).
9. Vorob'ev I. S. Sotsrealizm kak “tret'ia estetika” v khudozhestvennoi kul'ture SSSR 1920-kh godov [Socialist Realism as “third aesthetics” in the artistic culture of the USSR of the 1920s]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i iuridicheskie nauki, kul'turologiia i iskusstvovedenie*, 2012, no. 12 (26), pp. 45–48. (in Russian).
10. Geller L., Boden A. Institutsional'nyi kompleks sotsrealizma [Institutional complex of socialist realism]. In: *Sotsrealisticheskii kanon*. Saint Petersburg, 2000, pp. 289–319. (in Russian).
11. Glotser V. On “velikii umyval'nik, znamenityi Moidodyr” [Him, the “great laver, the famous Moydodyr”]. In: *Zhizn' i tvorchestvo Korneia Chukovskogo*. Moscow, 1978, pp. 44–54. (in Russian).
12. Gor'kii M. *Sobranie sochinenii* [Collection of works]. Moscow, 1953, vol. 27, 589 p. (in Russian).
13. Hundorova T. *Kitch i Literatura. Travestin* [Kitsch and the literature of travesty]. Kyiv, 2008, 284 p. (in Ukrainian).
14. Dobrenko E. *Formovka sovetskogo pisatel'ia. Sotsial'nye i esteticheskie istoki sovetskoi literaturnoi kul'tury* [Forming of the Soviet writer. Social and aesthetic sources of the Soviet literary culture]. Saint Petersburg, 1999, 557 p. (in Russian).
15. Dobrenko E. *Formovka sovetskogo chitatel'ia. Sotsial'nye i esteticheskie predposylki retseptsii sovetskoi literatury* [Forming of the Soviet reader. Social and aesthetic reception premises of the Soviet literature]. Saint Petersburg, 1997, 321 p. (in Russian).
16. Zhidkova E. Sovetskaia grazhdanskaia obriadnost' kak al'ternativa obriadnosti religioznoi [Soviet civil ritualism as the alternative to religious ritualism]. *Gosudarstvo, religiia, Tserkov' v Rossii i za rubezhom*, 2012, no. 3–4, pp. 408–429. (in Russian).

17. Zatonskii D. V. *Modernizm i postmodernizm: Mysli ob izvechnom kolovrashchenii iziashchnykh i neiziashchnykh iskusstv* [Modernism and postmodernism: thoughts about eternal circulation of fine and not fine arts]. Kharkiv, 2000, 256 p. (in Russian).
18. Kon L. *Detskaia literatura v gody grazhdanskoi voiny* [Children's literature during the Civil War]. Moscow, Leningrad, 1953, 40 p. (in Russian).
19. Krupskaia N. K. *O detskoj literature i detskom chtenii. Stat'i i vyskazyvaniia* [About children's literature and children's reading]. Moscow, 1954, 76 p. (in Russian).
20. Litovskaia M. A. Sotsialisticheskii realizm v literature XX veka [Socialist realism in the literature of the twentieth century]. *Filologicheskii klass*, 2008, no. 19, pp. 14–21. (in Russian).
21. Litovskaia M. A. “Vremia vseгда khoroshee”: sotsial'naia psikhologiiia dlia sovremennogo podrostka [“The time is always good”: social psychology for the modern teenager]. In: *Detskaia literatura segodnia*. Ekaterinburg, 2010, pp. 25–34. (in Russian).
22. Mitropolit Kievskii i vseia Ukrainy Vladimir. Dukhovnyi smysl detstva i starosti: opyt khristianskogo osmysleniia [The spiritual meaning of childhood and old age: the Christian understanding of the experience]. In: *Detstvo v khristianskoi traditsii i sovremennoi kul'ture*. Kyiv, 2012, 576 p. (in Russian).
23. Motiashov I. Voskhozhdenie (Kommunisticheskaia partiia i detskaia literatura) [Ascension (The Communist Party and the children's literature)]. In: *Detskaia literatura*. Moscow, 1976, pp. 3–39. (in Russian).
24. Pavlychko S. *Teoriia literatury* [Theory of literature]. Kyiv, 2002, 679 p. (in Ukrainian).
25. Sabat H. *Kazky Ivana Franka: osoblyvosti poetyky. “Koly shche zviri hovoryly”* [Ivan Franco's fairytales: poetics features. “When animals yet talked”]. Drohobych, 2006, 364 p. (in Ukrainian).
26. Sinanov B. A. Nekotorye aspekty antireligioznogo vospitaniia molodezhi severnoi Osetii v 1920–1930-e gg. [Several anti-religious youth upbringing aspects of northern Ossetia during 1920–1930 s]. *Nauchnye problemy gumanitarnykh issledovaniia*, 2011, no. 9, pp. 114–119. (in Russian).
27. Sinel'nikov S. P. “Orudie tsarsko-pomeshchich'ego i burzhuaznogo gneta”: osnovy antireligioznogo obrazovaniia v sovetskoj shkole v 1927–1929 gg. [„A weapon of tsarist-landlord and bourgeois oppression”: basics of anti-religious education in Soviet school during 1927–1929 s.]. *Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhby narodov. Seriia: Istoriiia Rossii*, 2010, no. 3, pp. 110–120. (in Russian).
28. Fateev A. V. *Stalinizm i detskaia literatura v politike nomenklatury SSSR* [Stalinism and children's literature in the policy of the USSR nomenclature]. Moscow, 2007, 352 p. Available at: <http://psyfactor.org/lib/detlit.htm> (accessed 14 March 2015). (in Russian).

29. Chervinskaia O. V. *Akmeizm v kontekste Serebrianoġo veka i traditsii* [Acmeism in the context of the Silver Age and tradition]. Chernivtsi, 1997, 272 p. (in Russian).
30. Chervinskaia O. V. *Pushkin, Nabokov, Akhmatova: metamorfizm russkogo liricheskogo romana* [Pushkin, Nabokov, Akhmatova: metamorphosis of Russian lyrical novel]. Chernivtsi, 1999, 152 p. (in Russian).
31. Shablovs'kyi Ie. S. *Sotsialistychnyi realizm i svitova kul'tura* [Socialist realism and world culture]. Kyiv, 1973, 59 p. (in Ukrainian).
32. Shevchenko V. A. *Sovetskaia shkola: perekhod ot bezreligioznogo vospitaniia k antireligioznomu (1927–1929 gg.)* [The Soviet school: the transition from non-religious education to anti-religious]. *Novyi istoricheskii vestnik*, 2007, no. 16, pp. 207–213. (in Russian).
33. Malenova E. *Sovetskaia ideologiia i chekhoslovatskaia detskaia literatura (na materiale zhurnala Mateřidouška)* [Soviet ideology and the Czechoslovak children's literature]. *Litteraria Humanitaris. XIV Problemy poetiky*. Brno, 2006, pp. 123–129. (in Russian).

Suggested citation

Boyчук А. Латентні атеїзм дитячої літератури радіанського часу [Latent Atheism of the Soviet-Era Children's Books]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2015, no. 92, pp. 61–77. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 25.11.2015 р.